

INKLYUZIV TA'LIM MUHITIDA AUTIZM SINDROMLI BOLALARGA KORREKSION YONDASHUVNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARI

Faxriddinova Dilsoʻz Ravshan qizi

Navoiy davlat universiteti,

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada autizm spektridagi kasalliklar boʻlgan bolalarni inklyuziv ta'limga integratsiyalashda ABA-terapiya, PECS tizimi va tyutorlik hamrohligi kabi zamonaviy korreksion texnologiyalarning xavfsizlik hamda ularni amaliyotga joriy etish masalalari ilmiy tahlil qilindi.

Kalit soʻzlar: inklyuziv ta'lim, autizm, korreksion texnologiya, ABA-terapiya, PECS tizimi, ijtimoiy adaptatsiya, tyutorlik yordami.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КОРРЕКЦИОННОГО ОСВЕЩЕНИЯ ДЛЯ ДЕТЕЙ С СИНДРОМОМ АУТИЗМА В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ.

Аннотация: В данной статье научно проанализирована эффективность современных коррекционных технологий, таких как АВА-терапия, система PECS и тьюторское сопровождение, в успешной интеграции детей с расстройствами аутистического спектра в инклюзивное образование, а также вопросы их внедрения в практику.

Ключевые слова: инклюзивное образование, аутизм, коррекционные технологии, АВА-терапия, система PECS, социальная адаптация, тьюторская помощь.

MODERN TECHNOLOGIES OF CORRECTIONAL LIGHTING FOR CHILDREN WITH AUTISM SYNDROME IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT.

Abstract: *This article provides a scientific analysis of the effectiveness of modern correctional technologies, such as ABA therapy, the PECS system, and tutoring support, in the successful integration of children with autism spectrum disorders into inclusive education, along with issues regarding their practical implementation.*

Keywords: *inclusive education, autism, correctional technologies, ABA therapy, PECS system, social adaptation, tutoring assistance.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimining asosiy yo'nalishlaridan biri inklyuziv ta'limdir, bu esa barcha bolalar, shu jumladan autizm spektr buzilishi (ASB) bilan og'riqan bolalar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan. Autizm sindromli bolalarning ta'lim jarayoniga qo'shilishi nafaqat ijtimoiy adolat tamoyillariga mos keladi, balki ularning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini rag'batlantirishga xizmat qiladi.

Xalqaro miqyosda mavzuning dolzarbligi autizm spektr buzilishining global tarqalishida va inklyuziv ta'limning huquqiy asoslarida namoyon bo'ladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konventsiyasi (UN CRPD)ning 24-moddasiga ko'ra, nogironligi bo'lgan shaxslar, shu jumladan autizmli bolalar uchun inklyuziv ta'lim tizimi barcha darajalarda ta'minlanishi kerak, bu esa diskriminatsiyasiz va teng huquqlar asosida amalga oshiriladi.¹

Bundan tashqari, 1994-yildagi Salamanka deklaratsiyasi inklyuziv ta'limni nogironligi bo'lgan bolalarning umumiy ta'lim muassasalariga qo'shilishini asosiy printsiplardan biri sifatida belgilaydi.² Autizm soni o'sishi (masalan, Buyuk Britaniyada 2020-yildan beri ASC tashxisi qo'yilgan o'quvchilar soni keskin ortgan) bu muammoni yanada dolzarb qilmoqda. Tajribaviy jihatdan, zamonaviy texnologiyalar autizmli bolalarning ijtimoiy va kundalik ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, virtual reallik texnologiyalari ijtimoiy

¹ Birlashgan Millatlar Tashkiloti. "Nogironlar huquqlari to'g'risida" Konventsiya : 2006 yil 13 dekabr, Nyu-York. – [URL:https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities](https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities). – 24-modda.

² Salamanka deklaratsiyasi. UNESCO : 1994. – URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427>

vaziyatlarni simulyatsiya qilib, bolalarning emotsional regulyatsiyasini va ijtimoiy muloqotini yaxshilaydi. Sun'iy intellekt asosidagi mobil ilovalar va interaktiv dasturlar, shuningdek, robotlar autizmli o'quvchilarda kommunikatsiya va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi, bu esa yuqori va o'rta daromadli mamlakatlarda keng qo'llanilmoqda.³ COVID-19 pandemiyasi bu texnologiyalarning zarurligini yanada kuchaytirdi, chunki ular masofaviy va inklyuziv ta'limni ta'minlashda muhim vosita bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni inklyuziv ta'limni barcha bolalar uchun teng huquqlar asosida ta'minlashni belgilab, nogironligi bo'lgan bolalarni umumiy ta'lim muassasalariga qo'shishni rag'batlantiradi.⁴ 2021-yilda qabul qilingan 638-sonli qaror inklyuziv maktablar uchun besh yillik reja belgilab, 225 ta umumiy maktabni nogironligi bo'lgan bolalar uchun ochdi.⁵ Tajribaviy jihatdan, 2014-2016-yillarda Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalashtirilgan "O'zbekiston Respublikasida maxsus ehtiyojli bolalar uchun inklyuziv ta'lim" loyihasi 5 ta viloyatda pilot maktablarda autizmli bolalarni integratsiya qildi va inklyuziv ta'lim tartibini tasdiqladi.⁶

Hozirgi kunda "Tashxis" respublika markazi va "Umidvorlik" markazi kabi muassasalar autizmli bolalarni qo'llab-quvvatlashda yapon tajribalarini qo'llamoqda, ammo texnologik yondashuvlarning yetishmasligi muammoni dolzarb qilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Inklyuziv ta'lim darajasi autizm spektridagi buzilishlar (ASB) bo'lgan bolalarni o'qitish va korreksion qo'llab-quvvatlash masalasi zamonaviy maxsus pedagogikaning eng murakkab yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Jahon

³ National Autistic Society. Autism statistics in the UK : 2023. – URL: <https://www.autism.org.uk/advice-and-guidance/topics/research-5-7-b>.

⁴ O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020 yil 23 sentyabr, № O'RQ-637-son. – Lex.uz : – URL: <https://lex.uz/docs/5231281>

⁵ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori № 638. 2021 yil 29 noyabr. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. – Lex.uz. – URL: <https://lex.uz/docs/5759220-1-3-b>.

⁶ Yevropa Ittifoqi loyihasi "O'zbekiston Respublikasida maxsus ehtiyojli bolalar uchun inklyuziv ta'lim". 2014-2016. – EU Neighbours sayti. – URL: <https://south.euneighbours.eu/project/inclusive-education-for-children-with-special-needs-in-uzbekistan/>– 10-15 b.

pedagogika amaliyotida ASB bo'lgan bolalar bilan ishlashning eng samarali metodologiyasi sifatida Amaliy xulq-atvor tahlili (ABA - Applied Behavior Analysis) e'tirof etiladi. J. Kuper va T. Xeron tekshiruviga ko'ra, ushbu texnologiya bolalarning ijtimoiy qulay xulq-atvorini rag'batlantiradi va destruktiv harakatlarini qo'shishda xizmat qiladi.⁷ ABA-terapiyaning inklyuziv muhitdagi ahamiyati shundaki, u bolani umumta'lim sinfida o'qishga moslashish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shu bilan birga, muloqotga kirishishda qiyinchilikka ega bo'lgan bolalar uchun L. Frost va A. Bondi tomonidan taklif qilingan PECS (Picture Exchange Communication System) tizimi ilmiy samarali texnologiya asosida ham korreksion ishlar olib boriladi.⁸ Mualliflar vizual muloqot orqali bolada "ijtimoiylashuv hamkorlik"ni uyg'otishni isbotlaganlar. Zamonaviy tadqiqotchi J. Ganz esa an'anaviy PECS usulini kompyuter texnologiyalari (planshetlar) bilan integratsiyalash orqali inklyuziv muhitda o'qituvchi va o'quvchining o'ziga xos "aloqasi to'g'risida"gi o'zgarishlarni ta'kidlaydi.⁹

MDH tashkilotlari va tadqiqotchi olimlar maktabda autizmga nisbatan ko'proq klinik-psixologik va hissiy-integral barqaror mustahkamlik yaratishni ustuvor vazifa sifatida belgilashadi.

O'zbekistonlik olimlar M.Y.Ayupova va D.A.Nurkeldiyeva tomonidan ishlab chiqarilgan korreksion tizim autistik bolalarning nutqiy-kommunikativ korreksiyalashda tizimli yondashuv zarurligini e'tirof etgan. M.Y.Ayupova inklyuziv ta'limda logopediyaning maxsus modelini taklif qilib, bunda asosiy e'tiborni yordam artikulyatsion apparatidan ko'ra, muloqotning semantik (ma'lumot-ma'no) tomoniga qaratish lozimligini asoslab bergan.¹⁰

⁷ Cooper, J. O., Heron, T. E., & Heward, W. L. Amaliy xulq-atvor tahlili. — 3-nashr. — Hoboken: Pearson, 2019. — 112-145-b.

⁸ Frost, L., & Bondy, A. Rasm almashinuvi aloqa tizimi bo'yicha o'quv qo'llanmasi. — 2-nashr. — Newark: Piramida ta'lim bo'yicha maslahatchilar, 2002. — 45-80-b.

⁹ Ganz, J. B. Autizm spektri buzilishlari bo'lgan shaxslar uchun muqobil va kuchaytiruvchi muloqot. — Nyu-York: Springer, 2014. — 210-225-b.

¹⁰ Ayupova, M. Yu. Nutq terapiyasi (Darslik). - Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2011. - 180-210-b.

D.A.Nurkeldiyevaning ilmiy ishlarida esa, autizmda nutqiy strategiyaning o'ziga xosligi va ularning sog'lom tengdoshlari orasida adaptatsiya qilishda "tyutor"(pedagog-yordamchi) institutining ahamiyati tahlil qilingan

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Inklyuziv ta'lim muhitida autizm sindromli bolalarga korreksion yondashuvni samarali tashkil etish bugungi kunda pedagogika va maxsus ta'lim tizimining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki autizm spektr buzilishlari (ASB) bolalarda ijtimoiy muloqot, nutq rivoji, emotsional javob reaksiyalari va xulq-atvor boshqaruvida murakkab cheklanishlar bilan namoyon bo'ladi. Shu sababli inklyuziv ta'lim jarayonida ularga nisbatan an'anaviy metodlar yetarli natija bermaydi, balki zamonaviy korreksion texnologiyalarni qo'llash talab etiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, autizm sindromli bolalar bilan ishlashda individual ehtiyojlarga moslashtirilgan korreksion yondashuvlar ta'lim samaradorligini sezilarli oshiradi. Xususan, zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi bolalarning kommunikativ faolligini kuchaytirish, ijtimoiy moslashuvini yengillashtirish hamda mustaqil o'quv faoliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Muhokamalar davomida aniqlanishicha, inklyuziv ta'lim muhitida autizm sindromli bolalar uchun eng samarali korreksion texnologiyalar quyidagilar bilan tavsiflanadi:

Birinchidan, ABA (Applied Behavior Analysis) metodikasi autizmli bolalarda ijobiy xulq-atvorni shakllantirish va nojo'ya reaksiyalarni kamaytirishda yuqori samaradorlik ko'rsatadi. Tadqiqot jarayonida ABA yondashuvi orqali o'quvchilarda ko'rsatmalarni tushunish, oddiy topshiriqlarni bajarish va ijtimoiy muloqotga kirishish ko'nikmalari rivojlangani kuzatildi.

Ikkinchidan, TEACCH dasturi asosida tashkil etilgan strukturaviy o'qitish texnologiyasi autizmli bolalar uchun muhim psixologik barqarorlikni ta'minlaydi. Chunki autizmli bolalar uchun aniq tartib, vizual reja va oldindan belgilangan

faoliyat ketma-ketligi stressni kamaytiradi va ta'lim jarayoniga moslashishni yengillashtiradi.

Uchinchidan, inklyuziv muhitda vizual qo'llab-quvvatlash texnologiyalari (piktogrammalar, kartochkalar, kommunikativ doskalar) ayniqsa samarali natija bergani aniqlandi. Nutqida cheklanish mavjud bo'lgan bolalarda vizual vositalar orqali fikr bildirish imkoniyati kengayadi, bu esa ularning o'zini erkinroq his qilishiga olib keladi.

Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalar, jumladan, interaktiv ilovalar, sensorli ekranli ta'lim platformalari autizm sindromli bolalarda kognitiv faollikni oshirishga yordam beradi. Tadqiqot davomida raqamli vositalardan foydalanilgan mashg'ulotlarda bolalarning diqqatni jamlash darajasi yuqorilangani va ta'lim motivatsiyasi kuchaygani kuzatildi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim muhitida korreksion texnologiyalar samaradorligi nafaqat bolaning individual imkoniyatlariga, balki pedagoglarning maxsus tayyorgarligiga ham bevosita bog'liq. Agar o'qituvchi autizm spektr buzilishlari bo'yicha metodik bilimlarga ega bo'lmasa, zamonaviy texnologiyalar ham kutilgan natijani bermaydi. Shu bois inklyuziv ta'lim tizimida pedagoglarning korreksion kompetensiyasini oshirish muhim vazifa hisoblanadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosaga kelish mumkin: inklyuziv ta'lim sharoitida autizm sindromli bolalarga zamonaviy korreksion yondashuvlarni qo'llash ularning ijtimoiy moslashuvi, kommunikativ rivojlanishi va ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etishini ta'minlaydi. Eng muhim jihat shundaki, zamonaviy texnologiyalar individual ehtiyojlarga mos holda qo'llanilganda inklyuziv ta'limning samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Inklyuziv ta'lim muhitida autizm sindromli bolalarga korreksion yondashuvning zamonaviy texnologiyalarini qo'llash bugungi ta'lim tizimining eng muhim va dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, autizm spektr buzilishiga ega bo'lgan bolalarning ta'lim jarayoniga

muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi ularning individual psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan maxsus pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimiga bevosita bog'liqdir.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, ABA, TEACCH, vizual qo'llab-quvvatlash, raqamli interaktiv platformalar kabi zamonaviy korreksion texnologiyalar autizm sindromli bolalarda ijtimoiy moslashuv, kommunikativ ko'nikmalar va mustaqil faoliyatni rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Ushbu yondashuvlar orqali bolalarning ta'limga bo'lgan motivatsiyasi kuchayadi, xulq-atvor muammolari kamayadi hamda inklyuziv sinf muhitida o'zini erkin his qilish imkoniyati kengayadi.

Shuningdek, inklyuziv ta'lim jarayonida korreksion ishlarning muvaffaqiyati faqatgina texnologiyalarga emas, balki pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi, ota-onalar bilan hamkorlik va ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasi bilan ham uzviy bog'liq ekanligi aniqlandi. Demak, autizm sindromli bolalarni qo'llab-quvvatlash kompleks, tizimli va institutsional yondashuvni talab etadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- Birinchidan, inklyuziv ta'lim muassasalarida autizm sindromli bolalar bilan ishlashga ixtisoslashgan pedagoglar va defektologlar uchun muntazam ravishda malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur.
- Ikkinchidan, ta'lim jarayoniga ABA va TEACCH kabi xalqaro amaliyotda sinovdan o'tgan korreksion dasturlarni moslashtirish va ularni milliy ta'lim tizimiga integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir.
- Uchinchidan, autizm sindromli bolalar uchun vizual kommunikatsiya vositalari, sensorli ta'lim resurslari va raqamli texnologiyalar bilan ta'minlangan maxsus korreksion muhit yaratish inklyuziv ta'lim samaradorligini oshiradi.
- To'rtinchidan, ota-onalar bilan pedagogik hamkorlikni kuchaytirish, ularni korreksion jarayonning faol ishtirokchisiga aylantirish orqali bolalarning rivojlanish dinamikasini tezlashtirish mumkin.

– Beshinchidan, inklyuziv ta'lim tizimida autizm sindromli bolalarning ijtimoiylashuvini qo'llab-quvvatlash uchun psixologik xizmat, logopedik yordam va individual ta'lim rejalari asosida kompleks yondashuvni yo'lga qo'yish lozim.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim sharoitida autizm sindromli bolalarga zamonaviy korreksion texnologiyalarni qo'llash nafaqat ularning ta'lim olish huquqini ta'minlaydi, balki jamiyatda teng imkoniyatlar va ijtimoiy integratsiyaning muhim omiliga aylanadi. Mazkur yondashuvlarni ilmiy asoslangan holda amaliyotga joriy etish inklyuziv ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020 yil 23 sentyabr, № O'RQ-637-son. – Lex.uz : – URL: <https://lex.uz/docs/5231281>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori № 638. 2021 yil 29 noyabr. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. – Lex.uz. – URL: <https://lex.uz/docs/5759220-1-3> b.
3. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. "Nogironlar huquqlari to'g'risida" Konventsiya : 2006 yil 13 dekabr, Nyu-York. – URL: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities>. – 24-modda.
4. Salamanka deklaratsiyasi. UNESCO : 1994. – URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427>
5. National Autistic Society. Autism statistics in the UK : 2023. – URL: <https://www.autism.org.uk/advice-and-guidance/topics/research>– 5-7 b.
6. Yevropa Ittifoqi loyihasi "O'zbekiston Respublikasida maxsus ehtiyojli bolalar uchun inklyuziv ta'lim". 2014-2016. – EU Neighbours sayti. – URL: <https://south.euneighbours.eu/project/inclusive-education-for-children-with-special-needs-in-uzbekistan/>– 10-15 b.
7. Ayupova M. Yu. Nutq terapiyasi (Darslik). - Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2011. - 180-210-b.

8. Cooper J. O., Heron T. E., Heward W. L. Amaliy xulq-atvor tahlili. — 3-nashr. — Hoboken: Pearson, 2019. — 112-145-b.
9. Frost L., Bondy A. Rasm almashinuvi aloqa tizimi bo'yicha o'quv qo'llanmasi. — 2-nashr. — Newark: Piramida ta'lim bo'yicha maslahatchilar, 2002. — 45-80-b.
10. Ganz J. B. Autizm spektri buzilishlari bo'lgan shaxslar uchun muqobil va kuchaytiruvchi muloqot. — Nyu-York: Springer, 2014. — 210-225-b.
11. Nikolskaya O. S., Baenskaya E. R., Liebling M. M. Autizmli bola. Yordam berish usullari. - Moskva: Terevinf, 2015. - 74-110-b.
12. Nurkeldiyeva D.A. Alogiya va autizmda nutqiy nutqning o'ziga xos xususiyatlari. // "Pedagogika" ilmiy-nazariy jurnali. - Toshkent, 2021. - No 2. - 56-62-b.